

Абылабек кызы Наргиза

КОЧКОР ӨРӨӨНҮНҮН ЖЕР РЕСУРСТАРЫ ЖАНА АНЫ ПАЙДАЛАНУУ

Абылабек кызы Наргиза

ЗЕМЕЛЬНЫЕ РЕСУРСЫ КОЧКОРСКОЙ ДОЛИНЫ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ

Abylabek kyzy Nargiza

LAND RESOURCES OF KOCHKOR VALLEY AND THEIR USAGE

УДК 910:551.4(565.2).

Макалада Кочкор өрөөнүнүн аймагынын жер ресурстары, айдоо, сугат, кайрак жер жайыттарга райондун аймагындагы таралышынын өзгөчөлүктөрү иликтенип, өрөөндөгү жерди пайдалануунун түрлөрүнө жалпы мүнөздөмө берилет.

Негизги сөздөр: жер ресурстары, айдоо, кайрак жана сугат жер, жайыт.

В статье исследуется распределение земельных ресурсов, пашни, орошаемых и богарных земель и пастбищ Кочкорской долины, дается общая характеристика видов землепользований.

Ключевые слова: земельные ресурсы, пашни, богарные и орошаемые земли, пастбища.

The article investigates the distribution of land resources, arable land, irrigated and non-irrigated land and pastures of the Kochkor valley, and the general characteristic of land uses is given.

Keywords: land resources, arable land, rain-fed and irrigated lands, pastures.

Кочкор өрөөнү Ички Теңир-Тоонун түндүгүндө жайгашкан. Түндүгүнөн Кыргыз Алатоосу, батышынан Кызарт жана Жумгал тоолору, түштүгүнөн Карагатты, Бабата, Үкөк тоолору, чыгышынан Карагоо тоосу менен чектелет. Түндүк чыгышында Ортокой суу сактагычы бар. Өрөөндүн узундугу 80 км, туурасы 20 кмче. Кеңдик боюнча жайгашып, трапеция формасында. Таманынын деңиз деңгээлинен бийиктиги 1800-2500 м. Рельефи морфологиялык өзгөчөлүгү боюнча аккумуляциялык түздүккө, өрөөн ичиндеги, тоо этегиндеги адырларга жана тоолорго бөлүнөт. Айланасындагы тоолор өрөөндөн салыштырмалуу 1500-2500 бийиктикте жатат. Кочкор өрөөнү негизинен палеоген-неоген жана төртүнчүлүк мезгилдеринин чөкмө тектеринен түзүлгөн. Палеозойдун чулуу тоо тектери Ортоктун тоосунда жана өрөөнгө кирип турган тоолордун тармагында чыгып жатат. Өрөөн тектоникалык түзүлүшү боюнча асимметриалуу грабен-мегасинклиналь. Климаты континенттик, кургакчыл, июлдун орточо температурасы 16,3°С, январдыкы -10°С. Батыштан соккон «Кызарт» шамалы жыл бою үстөмдүк кылат. Жылдык жаан-чачыны 200-300 мм.

Кочкор өрөөнүнүн жалпы жер аянты 6,4мин км². Анын ичинен айдоо жерлер 29144 гектарды түзсө, сугат жерлер 27776, кайрак жерлер 1368, көп жылдык тигилип турган бак-дарактар 52, чөп чабындылар 678, жайыттар 409940, токой массивдери 2426, сөңгөк бадалдар 4775, өнөр жай объектилери жана калктуу пункттар 8206, саздар 46 га аянтты ээлеп

жатат (№1 таблица). Кочкор өрөөнүнүн аймагы тоолуу болгондуктан айыл чарба өндүрүшүндө жер фондусунун 305792 гектар жери гана пайдаланылат. Айдоо жерлерин кийинки жылдарда өнөр жай курулуштары, эл жашаган пункттар, жол жана башка курулуш тармактары ээлөөдө.

Кийинки маалыматтарга караганда сугат жерлерден айыл чарба азык-түлүктөрүнүн 47% алынат. “Агрохим” акционердик коому 1980-жылы айыл чарба бирикмеси катары түзүлүп, дыйкан чарбаларына жер айдоо, эгин себүү, жыйноо, жер семирткич чачуу, ж.б. кызматтарды көрсөтөт. Акыркы маалыматтарга таянсак Кочкор аймагы боюнча жылына 22226 тонна дан, 42427 тонна картошка, 1410 тонна жашылча алынып, өндүрүлгөн продукциянын баасы 2128 млн сомду түзгөн. Бирок сугат жерлеринин топурагы үнөмсүз пайдаланылгандыктан анын мелиорациялык абалы канаттандыраарлык эмес. Айдоо жерлердин жана жайыттардын аянтынын көп бөлүгү эрозияга ар кандай дэңгээлде дуушарланган. Ошондуктан ар бир чарба тармагы шордуу, таштак жана эрозияга дуушарланган жерлердин топурактарына ылайык келе турган агротехникалык ыкмаларды иштеп чыгуу зарыл. Ансыз айыл чарба өндүрүшүнүн технологиясын, топуракты туура иштетүүнү, жер семирткичтерди колдонуунун тармактарын жана суугат иштерин жөнгө салуу мүмкүн эмес.

Жер иштетүү сугарууну өнүктүрүү менен жүргүзүлөт. Жаңы дың жерлерди иштетүү дагы сугаруусуз мүмкүн эмес. Нымдын жетишсиздиги, айдоо үчүн чоңураак түздүктөрдүн аз болушу дыйканчылыкта чоң тоскоолдуктарды жаратат. Ушуга байланыштуу жер бетиндеги суу агымын жөнгө салууда суу сактагычтарды каналдарды куруу кээ бир тоо тектерде тектирчелерди жасоо андан тышкары жамгыр түрүндө суугарууну практика жүзүндө байкап көрүү алдыда турган зарыл милдеттер болуп саналат.

Өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн өнүгүшүнүн негизги көйгөйү же айыл чарбадагы түшүмдүн төмөндөшүнүн негизги себептери болгон айыл чарба техникаларынын жетишпегендиги, эскириши жана минералдык жер семиркичтердин жокко эсе болушу жыйынтыгында чечилбеген маселелерди жаратууда. Ал эми шорлуу тектердин таралышы туздуу жана шортон топурактардын пайда болушуна түздөн-түз таасирин тийгизет. Мындай топурактардын айыл-чарба өндүрүшүнө келтирилген зыяны өтө зор. Алынган маалыматтарга караганда топурак бир аз эле туздуу болсо түшүм 10-12%га, орточо туздуу болсо 20-25%га, өтө туздуу болсо 50-80%га төмөндөйт.

Ички Теңир-Тоонун аймактарынан шорлуу топурак таралган аймактарды кездештирүүгө болот. Ошондой эле Кочкор өрөнүнүн жер ресурстарын пайдаланууга, ачык боз, бозомтук кара күрөң жана күрөң түстөгү топурактарынын таралышына анын географиялык жактан алган орду да чоң таасир тийгизет.

Жаан чачындын аз түшүшүнөн улам баардык айдоо жердери сугат иштерин талап кылат. Айдоо жерлердин көп аянты шамал эрозиясына, гербицид, пестицидтердин пландоосуз ашыкча колдонушунан улам жылдан жылга кыскарып келет. Өнүгүүдөгү дагы бир начар жак инфраструктуранын абалынын эскириши.

Жер ресурстарынын таралышы айыл өкмөттөр боюнча бирдей эмес. Мисалга, айдоо аянттар Кош-Дөбө айыл өкмөтүндө 1651 гектар болсо, Кочкордо 2422, Көк-Жарда 928, ал эми Сары-Булакта 16, Кара-Сууда 3341, эң көп айдоо жер Кум-Дөбө айыл өкмөтүндө 4269 га аянтты ээлейт. Эң азы Сары-Булакта 16 га түзөт. Айдоо жерлерин ар бир киши башына бөлүштүргөндө төмөндөгүдөй: Кош-Дөбөдө 0,50 сотых, Кум-Дөбө айыл өкмөтүндө 0,45, Соң-Көлдө 0,21, Көк-Жарда 0,35, ал эми Талаа-Булак айыл өкмөтүндө 0,73 сотыхты түзөт. Айдоо жерлерин киши башына бөлүштүргөндө эң азы Кочкор айыл өкмөтүнө туура келет. Айдоо жер ар бир киши башына 0,13 сотых. Бул Кочкор айыл өкмөтүндө калктын санынын жогору болгондугу менен түшүндүрүлөт.

Айдоо жерлеринин ичинен сугат жерлерин айыл өкмөттөр боюнча карап өтсөк, эң аз сугат жер Соң-Көлдө 127 га, Кара-Сууда 3317, Көк-Жарда 905, Семиз-Белде 1830, Талаа-Булакта 3667, Кочкордо 2419, ал эми эң көбү Кум-Дөбөдө 4259га түзөт. Сугат жерлерин ар бар киши башына бөлүштүргөндө эң азы Соң-Көлдө 0,07, ал эми эң көбү Талаа-Булакта 0,73 сотых эсептелет. Кочкор айыл өкмөтүндө 0,13, Кум-Дөбөдө 0,45, Чолпондо 0,39, Семиз-Белде 0,31 сотыхтан туура келет. Кочкор өрөөнүндө негизинен кайрак жерлердин саны 1368 гектар аянтты ээлейт. Айыл өкмөттөр боюнча кайрак жер эң азы Кочкордо 3, эң көбү Соң-Көлдө 242 сотыхты түзөт, Семиз-Белде 59, Ак-Кыяда 16, Кум-Дөбөдө 10, Көк-Жарда 23 сотых туура келет.

Мындан тышкары Кочкор өрөөнү мал чарбачылыгына адистешкендиктен жайыттардын мааниси чоң. Жайыттардын жалпы аянты 409940 гектарды түзсө, анын ичинен 55222 га жакын жайгашкан жайыт, 195082 га анча алыс эмес жайгашкан, алыс жайгашкан жайыттар-158612 гектарды түзөт. Жайыттар жалпы өрөөндүн 64% ын ээлейт. Алардын өрөөн боюнча таралышы да бирдей эмес. Мисалга, Кош-Дөбө айыл өкмөтүндө 22759 гектар, Ак-Кыяда 34522, Кочкордо 61428, Сары-Булакта 10541, Кум-Дөбөдө 66132 гектарды түзөт. Ал эми киши башына бөлүштүргөндө Кош-Дөбөдө 6,97 сотых, Ак-Кыяда 11,04, Кочкордо 3,33, Сары-Булакта 10, Кум-Дөбө айыл өкмөтүндө 7 сотыхтан туура келет. (№2 табл.).

1-таблица - Айдоо аянттарынын бөлүнүшү

№	Айыл округдары	Га									
		Айдоо жер	Анын ичинде					Үйдүн тегерегиндеги жер	Анын ичинде Айдоо жер	Токой аянттары	саз
			сугат	кайрак	Көп жылдык	Чаб. жер	Жайыт				
1	Кош-Дөбө	1651	1635	16	4	4	22759	174	141	70	
2	Ак-Кыя	2066	2350	16	1	15	34522	132	118	82	6
3	Кочкор	2422	2419	3	3		61428	491	440	50	13
4	Семз-Бел	1889	1830	59	4	14	47353	112	69	402	5
5	Көк-Жар	928	905	23		5	31800	48	42		
6	Кум-Дөбө	4269	4259	10	10	30	66132	532	429	497	
7	Чолпон	3313	3300	13		20	49267	395	246	783	
8	Талаа-Булак	3671	3667	4			31542	174	87		
9	Соң-Көл	369	127	242			26207	15		99	22
10	Сары-Булак						10541	7			
11	Кара-Суу	3341	3317	24			28389	279	243	443	
	Жалпы район	23559	23809	410	22	88	409940	2360	1815	2426	46

2-таблица - Айдоо аянттарынын айыл өкмөттөр боюнча ар бир киши башына бөлүнүшү

	Кош-Дөбө	Ак-Кыя	Кочкор	Семиз-Бел	Көк-Жар	Кум-Дөбө	Чолпон	Талаа-Булак	Соң-Көл	Сары-Булак	Кара-Суу
Айдоо аянттары	1615	2066	2422	1889	928	4269	3313	3671	369	—	3341
Калктын саны (мин)	3265	6126	18399	5770	2616	9293	8316	4970	1707	1054	6393
Ар бир киши башына (сотых)	0,50	0,33	0,13	0,32	0,35	0,45	0,39	0,73	0,21	--	0,52

Анын ичинен

Сугат жер (га)	1635	2350	2419	1830	905	4259	3300	3667	127	--	3317
Киши башына	0,50	0,38	0,13	0,31	0,34	0,45	0,39	0,73	0,07	--	0,51

Кайрак жер (га)	16	16	3	59	23	10	13	4	242	--	24
Киши башына											
Жайыт (га)	22759	34522	61428	47353	31800	66132	49267	31542	26207	10541	28389
Киши башына	6,97	11,04	3,33	82,03	12,05	7,04	5,85	6,34	15,35	10,00	4,44

Адабияттар:

1. Алиев З.А, Орозалиев С. Кочкор өрөөнү- Фрунзе. “Кыргызстан”, 1976.
2. Ирсалиев М.И. Кочкор району. Энциклопедия. Бишкек, 2011.
3. Койчиев Т. Тоо арасындагы өрөөндө”- Фрунзе. “Мектеп”, 1985
4. Кыргыз жергеси. Энциклопедия. - Фрунзе, 1990.
5. Кыргызстандын географиясы. Энциклопедия. - Фрунзе, 2004.
6. Нарын областынын энциклопедиясы. – Бишкек, 1998.
7. Ысык-Көл-Нарын. Энциклопедиясы. Фрунзе, 1991.
8. Чупахин В.Н. Внутренний Тянь-Шань. - Фрунзе, 1959.

Рецензент: к.геогр.н. Кулматов Т.
